

Πέρα από τους θεσμούς: Μια μαρξιστική ανάλυση για το Νόμπελ οικονομικών

Φέτος το Nobel οικονομικών κατέληξε στους Daron Acemoglu, Simon Johnson και James Robinson (εφεξής AJR), για τη συμβολή τους στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι θεσμοί επηρεάζουν την οικονομική ανάπτυξη. Η έρευνα τους έχει συμβάλλει σημαντικά στην κατανόηση του γιατί κάποιες χώρες ευημερούν ενώ άλλες παραμένουν παγιδευμένες στη φτώχεια. Στο επίκεντρο των συμπερασμάτων τους βρίσκεται το επιχείρημα ότι οι πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί – **«οι κανόνες του παιχνιδιού»** - που διέπουν την κοινωνία, είναι βασικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της μακροπρόθεσμης ανάπτυξης ενός τόπου. Στο κέντρο του έργου τους βρίσκεται μια απλή, αλλά σημαντική διαπίστωση: οι **συμπεριληπτικοί θεσμοί** (inclusive institutions), εκείνοι που επιτρέπουν την ευρεία συμμετοχή στην πολιτική και οικονομική ζωή, ενισχύουν την ανάπτυξη, ενώ οι **εξορυκτικοί θεσμοί** (extractive institutions), οι οποίοι συγκεντρώνουν τη δύναμη και τον πλούτο στα χέρια λίγων, την εμποδίζουν.

Ο αντίκτυπος της αποικιοκρατίας στην ανάπτυξη

Μια από τις σημαντικότερες συνεισφορές τους αφορά στο πώς η αποικιακή ιστορία διαμόρφωσε την ανάπτυξη των σύγχρονων θεσμών, και ποιες ήταν οι μακροχρόνιες επιπτώσεις στην ευημερία των διαφόρων χωρών. Οι AJR ανέλυσαν τις επιπτώσεις της **ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας** σε διάφορες περιοχές του κόσμου και έδειξαν ότι το είδος των θεσμών που επέβαλαν οι αποικιοκρατικές δυνάμεις είχε διαρκή επίδραση στην οικονομική ανάπτυξη.

Οι AJR συνέβαλλαν επίσης στην κατανόηση του γιατί οι αναποτελεσματικοί θεσμοί **επιμένουν** (εάν δηλαδή καθιερωθούν είναι πολύ δύσκολο να αλλάξουν), και γιατί η συμπεριληπτική μεταρρύθμιση είναι τόσο δύσκολη. Οι εξορυκτικοί θεσμοί είναι αξιοσημείωτα ανθεκτικοί στην πάροδο του χρόνου, επειδή συχνά σχεδιάζονται για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα των ελίτ που βρίσκονται στην εξουσία. Οι ελίτ που καθιέρωσαν εξορυκτικούς θεσμούς, μπορεί να αντιστέκονται στην μεταρρύθμιση επειδή επωφελούνται από την υφιστάμενη κατάσταση, ακόμα και εάν οι μεταρρυθμίσεις θα βελτίωναν τη συνολική κοινωνική ευημερία.

Οι πολιτικές επιπτώσεις του έργου τους είναι βαθιές. Δείχνοντας ότι **οι θεσμοί είναι βασικοί μοχλοί ανάπτυξης**, η έρευνα τους υποδηλώνει ότι η πρόσκαιρη αύξηση των επενδύσεων είναι απίθανο να πετύχει μακροχρόνια ανάπτυξη, εκτός εάν μια χώρα μεταρρυθμίσει τους πολιτικούς και οικονομικούς της θεσμούς σε μια πιο συμπεριληπτική κατεύθυνση, ώστε να προστατεύουν τα

δικαιώματα ιδιοκτησίας, να διασφαλίζουν το κράτος δικαίου και να επιτρέπουν την ευρεία πολιτική συμμετοχή.

Αλλά ενώ η συμβολή των AJR αξίζει να αναγνωριστεί, πρέπει να αναρωτηθούμε: είναι η θεσμική τους θεωρία η πλήρης εικόνα; Για οικονομολόγους που χρησιμοποιούν τα εργαλεία του (αναλυτικού) μαρξισμού, η απάντηση είναι πιο περίπλοκη. Η ανάπτυξη των εθνών δεν έχει να κάνει μόνο με τους θεσμούς που δημιουργούν, αλλά πρωταρχικά με τις οικονομικές δομές που διαμορφώνουν αυτούς τους θεσμούς. Με απλά λόγια, οι AJR εστιάζουν στις φαινομενικές επιπτώσεις των θεσμών αλλά όχι στις υποκείμενες αιτίες της θεσμικής αλλαγής.

Ιστορικός Υλισμός 101

Στον Ιστορικό Υλισμό, η κοινωνία κατανοείται ως μια εξελισσόμενη και αυτοοργανωμένη δομή, της οποίας η μορφή καθορίζεται από το αν επιτρέπει ή εμποδίζει την περαιτέρω ανάπτυξη της ανθρώπινης παραγωγικής δύναμης.

Πριν περιγράψουμε αυτές τις ιδέες, είναι σημαντικό να αναφέρουμε κάποιους βασικούς ορισμούς. Η **«παραγωγική δύναμη»** αναφέρεται στην ποσότητα και ποιότητα των μέσων παραγωγής και της εργατικής δύναμης στην κοινωνία. Η **«οικονομική δύναμη»** είναι η ικανότητα να κατέχεις και να κατευθύνεις τις παραγωγικές δυνάμεις. Οι **«σχέσεις παραγωγής»** ορίζονται ως οι σχέσεις οικονομικής δύναμης που διαφορετικές τάξεις έχουν πάνω στις παραγωγικές δυνάμεις. Τέλος, η **«οικονομική δομή»** είναι το σύνολο των σχέσεων παραγωγής.

Ο Ιστορικός Υλισμός εντοπίζει δύο νόμους που καθορίζουν τη δομή της κάθε κοινωνίας: πρώτον, **η παραγωγική δύναμη κάθε κοινωνίας καθορίζει την οικονομική δομή της**, και δεύτερον, **η οικονομική δομή της κοινωνίας με τη σειρά της καθορίζει το θεσμικό εποικοδόμημα**. Με άλλα λόγια, οι παραγωγικές δυνάμεις αποτελούν το έδαφος πάνω στο οποίο χτίζεται η οικονομική δομή, και αυτή με τη σειρά της είναι η **βάση** της κοινωνίας και του θεσμικού εποικοδομήματος.

Επιπλέον, τρεις θέσεις προτείνονται για τον τρόπο που συντελούνται μεγάλης κλίμακας ιστορικές αλλαγές: **πρώτον**, υπάρχει μια συνεχής τάση για την εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων, για την εξυπηρέτηση συνεχόμενα αυξανόμενων αναγκών, **δεύτερον**, οι αλλαγές στην οικονομική δομή συμβαίνουν ώστε να είναι *συμβατές* με τις αλλαγές στην παραγωγική δύναμη, και **τρίτον**, οι αλλαγές στο εποικοδόμημα συμβαίνουν με τρόπο που διευκολύνει τις αλλαγές στην οικονομική δομή.

Μπορούμε να ερμηνεύσουμε τους προαναφερθείς νόμους με τη λεγόμενη **λειτουργική/συναρτησιακή επεξήγηση** (functional explanation), όπου *ο χαρακτήρας αυτού που εξηγούμε ορίζεται από την επίδραση που έχει σε αυτό που το εξηγεί*. Με απλά λόγια, ο όρος «το χ καθορίζει το ψ» θα πρέπει να γίνει κατανοητός ως ένας επεξηγηματικός ισχυρισμός και όχι ως αιτιώδης ισχυρισμός. Για παράδειγμα, «τα πουλιά έχουν κούφια κόκκαλα, διότι αυτό βοηθάει στο πέταγμα», είναι μια τέτοια επεξήγηση διότι εξηγεί την πυκνότητα των κόκκαλων των πτηνών, με βάση τη θετική επίδραση τους στο πέταγμα. Αντίστοιχα, στις σύγχρονες κοινωνίες η ύπαρξη ενός εκπαιδευτικού συστήματος μπορεί να εξηγηθεί από τον ρόλο του στην παροχή εξειδικευμένου (και

πειθαρχημένου) εργατικού δυναμικού. Ή, το γεγονός ότι ο προτεσταντισμός εξελίχθηκε σε κύρια μορφή του Χριστιανισμού, εξηγείται από τη θετική του επίδραση στην ανάπτυξη του καπιταλισμού.

Η πρόταση «οι παραγωγικές δυνάμεις κάθε κοινωνίας καθορίζουν την οικονομική δομή της» σημαίνει ότι η παραγωγική δομή εξηγεί την οικονομική δομή, μέσω της ενισχυτικής επίδρασης που έχει η δεύτερη στην ανάπτυξη της πρώτης. Ομοίως, **το θεσμικό εποικοδόμημα υπάρχει λόγω της σταθεροποιητικής του επίδρασης στην οικονομική δομή**. Για παράδειγμα, το νομικό σύστημα προστατεύει τα δικαιώματα της ατομικής ιδιοκτησίας, διότι αυτό συμβάλλει στη σταθεροποίηση των σχέσεων παραγωγής.

Ποιοι μηχανισμοί μπορούν να αποφέρουν αυτό το αποτέλεσμα; Ένας από αυτούς βασίζεται σε **εξελικτικές διαδικασίες** όπου η τυχαιότητα και ο ανταγωνισμός οδηγούν στην εξάλειψη των κοινωνιών στις οποίες το εποικοδόμημα για μεγάλο διάστημα δε σταθεροποίησε την οικονομική δομή. Για τον ιστορικό υλισμό, **η αντίθεση μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και οικονομικών σχέσεων είναι η θεμελιώδης κινητήρια δύναμη της ιστορικής αλλαγής**. Η αντίφαση αυτή εκδηλώνεται μέσω των συγκρουόμενων συμφερόντων των θεμελιωδών κοινωνικών τάξεων. Έτσι, ενώ η ταξική πάλη είναι ο μηχανισμός μέσω του οποίου συμβαίνουν οι ιστορικές αλλαγές μεγάλης κλίμακας, η μορφή και η κατεύθυνση αυτών των αλλαγών μπορούν να εξηγηθούν από την αντίφαση μεταξύ των παραγωγικών δυνάμεων και της οικονομικής δομής.

Η σημαντική παρατήρηση εδώ είναι ότι **ενώ η οικονομική βάση εξηγεί την εξέλιξη του εποικοδομήματος, υπάρχει αιτιώδης σχέση από το εποικοδόμημα προς την οικονομική βάση, αφού μπορεί να έχει επιταχυντική ή επιβραδυντική επίδραση στην οικονομία**. Παρομοίως για τη σχέση παραγωγικών δυνάμεων και οικονομικής δομής, με το πρώτο να έχει επεξηγηματική σχέση σε σχέση με το δεύτερο, και το δεύτερο να έχει αιτιώδη επίδραση προς το πρώτο.

Τελικά έχουν δίκιο οι AJR:

Η θέση των AJR εμπειρικά εδραιώνεται σε στερεές βάσεις, χωρίς να λείπουν φυσικά και οι ιστορικές εξαιρέσεις, όπως η Κίνα. Οι χώρες με θεσμούς χωρίς αποκλεισμούς τείνουν να αναπτύσσονται ταχύτερα και να διατηρούν υψηλότερο βιοτικό επίπεδο. Αντίθετα, τα έθνη με εξορκτικούς θεσμούς, όπου η εξουσία συγκεντρώνεται στα χέρια ελίτ που μονοπωλούν τον πλούτο και καταστέλλουν την καινοτομία, παραμένουν φτωχά και στάσιμα. Για τους AJR, η λύση για την ανάπτυξη έγκειται στη μετατροπή των εξορκτικών θεσμών σε θεσμούς χωρίς αποκλεισμούς. Η αφήγηση αυτή είναι ενδιαφέρουσα και επιστημονικά, επαρκώς τεκμηριωμένη.

Αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι στη θέση των AJR έχει ασκηθεί σοβαρή κριτική. Για παράδειγμα, σημαντικοί ερευνητές όπως ο Ha Joon Chang έχουν υποστηρίξει ότι δεν υπάρχει επαρκώς αντικειμενικός τρόπος για να μετρήσουμε και να ποσοτικοποιήσουμε την «συμπεριληπτικότητα» των θεσμών, ώστε να εξάγουμε γενικά συμπεράσματα. Για παράδειγμα, είναι όντως πιο συμπεριληπτικό ένα θεσμικό πλαίσιο που επιτρέπει την παιδική εργασία, ή που ελαστικοποιεί πλήρως τις ώρες

εργασίας; Η απάντηση στην ερώτηση είναι ιστορικά καθορισμένη. Έχει ασκηθεί κριτική στο κατά πόσο τα ισχυρά δικαιώματα ιδιοκτησίας συνδέονται άμεσα με υψηλότερους ρυθμούς μεγέθυνσης, με παραδείγματα από τη Σιγκαπούρη, τη Γαλλία, την Ταιβάν, τη Νορβηγία και αλλού, να δείχνουν ότι κρατική ή η κοινοτική ιδιοκτησία μπορεί να είναι ανώτερες από την ατομική ιδιοκτησία στην επίτευξη οικονομικής ανάπτυξης. Τέλος, έχει υποστηριχθεί ότι ιστορικά, οι ανεπτυγμένες χώρες πρώτα πέτυχαν μεγάλους ρυθμούς ανάπτυξης και μετέπειτα εγκαθίδρυσαν συμπεριληπτικούς θεσμούς.

Η τελευταία παρατήρηση, είναι αναμενόμενη για τον ιστορικό υλισμό. Ενώ οι AJR αντιμετωπίζουν τους θεσμούς αποκομμένους από τις υλικές συνθήκες και τις οικονομικές σχέσεις που τους γεννούν, στην πραγματικότητα είναι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων - οι τεχνολογίες, τα μέσα παραγωγής, η εργασιακή δύναμη και οι υλικές συνθήκες της κοινωνίας - που διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο εξελίσσονται οι θεσμοί. Από αυτή την άποψη, οι θεσμοί δεν είναι η *βασική αιτία* της οικονομικής ανάπτυξης- είναι το αποτέλεσμα των αλλαγών στον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες αναπαράγουν και οργανώνουν τις οικονομίες τους.

Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της Βιομηχανικής Επανάστασης, δεν ήταν η δημιουργία συμπεριληπτικών θεσμών που οδήγησε στην ανάπτυξη. Αντίθετα, ήταν η έλευση νέων παραγωγικών τεχνολογιών -η ατμομηχανή, η μηχανοποιημένη παραγωγή και οι νέες τεχνικές μορφές οργάνωσης της εργασίας- που ανάγκασαν τους θεσμούς να προσαρμοστούν για την περαιτέρω ανάπτυξή τους. Οι πολιτικές μεταρρυθμίσεις, όπως τα εργασιακά δικαιώματα, οι νόμοι περί ιδιοκτησίας και οι εκλογικές μεταρρυθμίσεις, προέκυψαν επειδή η μεταβαλλόμενη οικονομία απαιτούσε νέους τρόπους διαχείρισης των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας. Οι θεσμοί δεν ηγήθηκαν, αλλά ακολούθησαν τις παραγωγικές αλλαγές. Το πλαίσιο των AJR παραβλέπει ή αντιστρέφει αυτή τη δυναμική. Εστιάζοντας στους θεσμούς ως τους βασικούς μοχλούς της ανάπτυξης, κινδυνεύει να τους παρουσιάσει ως την πρωταρχική αιτία, αντί να τους δει ως μέρος μιας ευρύτερης εξελικτικής διαδικασίας.

Λάθη κακής διακυβέρνησης ή ταξική πάλη;

Οι AJR έχουν δίκιο, οι εξορυκτικοί θεσμοί στις πρώην αποικίες όντως περιόρισαν την ανάπτυξη. Αυτοί οι θεσμοί, δεν ήταν απλώς λάθη κακής διακυβέρνησης- κατασκευάστηκαν σκόπιμα για να διατηρήσουν την εξουσία των τοπικών και παγκόσμιων ελίτ πάνω στον εργαζόμενο πληθυσμό και τους φυσικούς πόρους. Οι αποικιοκράτες και η εγχώρια καπιταλιστική τάξη, τόσο στον Παγκόσμιο Βορρά όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες, διαμόρφωσαν αυτούς τους θεσμούς για να αποσπάσουν πλούτο προς όφελος των λίγων. Η κύρια διαφωνία μας με τους AJR έγκειται στο ότι οι εξορυκτικοί θεσμοί δεν βασίζονται απλώς στα οικονομικά εμπόδια που δημιουργούν για τους πολλούς και τα οικονομικά προνόμια που δημιουργούν για λίγους, αλλά και στην ταξική δομή -δηλαδή στα δικαιώματα ιδιοκτησίας και το οικονομικό κέρδος που τα συνοδεύει- τόσο στο εσωτερικό της χώρας στην οποία υπάρχουν, όσο και στη μητροπολιτική χώρα που ελέγχει στρατιωτικά, πολιτικά ή οικονομικά την υπανάπτυκτη, υπό εξέταση χώρα. Με άλλα λόγια, η εστίαση των AJR στους θεσμούς ως λύση παραβλέπει το γεγονός ότι οι ίδιες χώρες που ευδοκιμούν και χαρακτηρίζονται από

συμπεριληπτικούς θεσμούς, συχνά δημιουργούν την υπανάπτυξη ταυτόχρονα με τους εξορυκτικούς θεσμούς προς όφελος τους, στον Παγκόσμιο Νότο.

AJR ή Μαρξ;

Υπάρχει τρόπος να φέρουμε κοντά τις ιδέες των AJR και τον ιστορικό υλισμό; Ενδεχομένως. Η βασική ιδέα που παρουσιάζεται στους AJR εντοπίζεται και στη δουλειά του Paul Baran δεκαετίες νωρίτερα. Στο βιβλίο του «Η Πολιτική Οικονομία της Μεγέθυνσης» (1957), ο Baran αναπτύσσει μια μαρξιστική ανάλυση των μοτίβων μεγέθυνσης σε αναπτυσσόμενες χώρες, συνδέοντας την ποιότητα των θεσμών με τις επιλογές των αποικιοκρατών για εγκατάσταση και τα ταξικά συμφέροντα του ξένου κεφαλαίου. Παρά τις μεθοδολογικές διαφορές των AJR με τον P. Baran, και στις δυο αναλύσεις, η υποανάπτυξη του Παγκοσμίου Νότου αποδίδεται στους θεσμούς που επιβάλλονται από την πολιτική ελίτ (AJR) ή την μπουρζουαζία των κομπραδόρων (Baran). Η ανάλυση του P. Baran εστιάζει στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα και τις σχέσεις ιμπεριαλισμού, ενώ οι AJR εστιάζουν πιο στενά στις εγχώριες πολιτικές και οικονομικές δομές.

Πέραν τούτου, οι AJR έχουν δίκιο ότι οι θεσμοί έχουν μακροχρόνια επίπτωση στην ικανότητα μιας χώρας να διατηρήσει μία αναπτυξιακή δυναμική. Εξορυκτικοί θεσμοί μπορεί πράγματι να επιδράσουν αρνητικά στην περεταίρω ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, κάτι που είναι σύμφωνο με τη Μαρξιστική ανάλυση που επισημαίνει την αιτιώδη σχέση από το εποικοδόμημα προς στην οικονομική δομή και τις παραγωγικές δυνάμεις. Ο ιστορικός υλισμός μπορεί να εμβαθύνει αυτή την κατανόηση δείχνοντας ότι οι θεσμοί δεν είναι το σημείο εκκίνησης – είναι ο τελευταίος κρίκος μιας μεγάλης αλυσίδας και το προϊόν βαθύτερων δυνάμεων.

Κατά την άποψη μας, η συμβολή των AJR είναι όντως σημαντική, παρά την φαινομενικά αντι-μαρξιστική οπτική τους. Οι ισχυροί, συμπεριληπτικοί θεσμοί μπορούν να υποστηρίξουν την ανάπτυξη, αλλά είναι αφελές να προτείνεται ως πανάκεια η μεταρρύθμισή τους από τα έξω, αφού προκύπτουν ως απάντηση στις αλλαγές των παραγωγικών δυνάμεων. Και αυτές οι δυνάμεις διαμορφώνονται από την πάλη των τάξεων και την άνιση κατανομή του πλούτου και της εξουσίας, την οποία οι θεσμοί αντανakλούν και ενισχύουν. Οι AJR έχουν προωθήσει την κατανόησή μας για το ρόλο των θεσμών και την επίδρασή τους στην ανάπτυξη. Ο επιστημονικός ωστόσο μαρξισμός και η ιστορική εμπειρία, αποκαλύπτουν ότι οι θεσμοί όχι μόνο δεν είναι η κύρια αιτία της ανάπτυξης, αλλά αναδύονται ως απάντηση στις οικονομικές αλλαγές σε μια εξελικτική διαδικασία, με διαφορετικούς βαθμούς επιτυχίας στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης.

Σημειώσεις

Για τους AJR, συμπερίληψη, σημαίνει κατά κύριο λόγο απελευθέρωση των αγορών και φιλελεύθερη (προοδευτική) δημοκρατία.

Εδώ, με τον όρο «αναλυτικός» εννοούμε τη χρήση των εργαλείων λογικής που αναπτύχθηκαν από τη θετικιστική και μεταθετικιστική φιλοσοφία, και όχι τη χρήση νεοκλασικών εργαλείων ανάλυσης.

Η κατά τη γνώμη μας πιο ορθή επιστημονικά ερμηνεία του ιστορικού υλισμού βρίσκεται στο έργο του G. A. Cohen, "Karl Marx's Theory of History: A Defence" (1978).

Ως βάση ορίζουμε εκείνο το εσωτερικό τμήμα της κοινωνίας (την οικονομική δομή) πάνω στο οποίο πατάει το υπόλοιπο τμήμα της κοινωνίας (εποικοδόμημα).

Με άλλα λόγια, δεν εξηγεί η πάλη των τάξεων την εξέλιξη της ιστορίας, αλλά η εξέλιξη της ιστορίας, δηλαδή η εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων, αντικατοπτρίζεται στην αλλαγή των οικονομικών σχέσεων που συμβαίνει μέσω της ταξικής πάλης.

Μπορεί για παράδειγμα το εποικοδόμημα μέσω νόμων, πολιτιστικών προτύπων και θεσμικών πλαισίων να επιδρά θετικά ή αρνητικά στην οικονομία: π.χ. στην Ελλάδα δεσπόζουσα θέση παίζει η Εκκλησία η οποία αποσπά σημαντικό οικονομικό πλεόνασμα μέσω κρατικών ενισχύσεων και δημόσιας γης, χωρίς να ενισχύει τις παραγωγικές δυνάμεις, όπως τα μέσα παραγωγής και την τεχνολογία. Ωστόσο, αυτό το εποικοδόμημα μπορεί ταυτόχρονα να σταθεροποιεί τις υφιστάμενες σχέσεις παραγωγής, και γιαυτό να επικρατεί.

*Ο Αχιλλέας Μαντές είναι Ερευνητής στο τμήμα μακροοικονομικού modelling του Γαλλικού Οργανισμού Ανάπτυξης.

*Ο Θάνος Μωραΐτης είναι Υποψήφιος διδάκτορας, UMass Amherst.

Πηγή φωτογραφίας Finshots, διαθέσιμο εδώ:

<https://finshots.in/archive/why-daron-acemoglu-simon-johnson-james-a-robinson-won-the-nobel-prize-economics-2024-sveriges-riksbank-prize-in-economic-sciences/>